

Milan Majtán (Bratislava)

POMENÚVANIE KRÁV NA SLOVENSKU ZAČIATKOM 18. STOROČIA (MOTIVÁCIA IMIEN PODĽA SÚPISOV BYTČIANSKEHO PANSTVA)

Najstaršie známe slovenské mená kráv sú z konca 16. stor.¹⁾ V inventároch a iných písomnostiach zo 17. a 18. stor. sa kravy s menami spomínajú častejšie, uvádzajú sa však iba mená kráv, volov a býkov, nie mená teliec, telíc, jalovic a juncov. Mladý dobytok sa zaznačoval do súpisov iba počtom s prípadným uvedením veku a sfarbenia. Z toho sa dalo usudzovať, že časom pomenúvania nebolo narodenie, ale čas, keď sa zviera stalo fakticky dospelým a úžitkovým, keď sa krava po odstavení teľaťa začala dojiť a vôl používať ako ťažné zviera. Táto domnienka mohla platiť dovtedy, kým sa nezískali podrobnejšie a systematickejšie zápisy hovädzieho dobytku z niekdajších feudálnych panstiev. Tak napr. z ôsmich súpisov jedenástich majerov Bytčianskeho panstva z r. 1800 – 1814²⁾ vidno, že teľa (oboch pohlaví) dostávalo vo všetkých majeroch panstva meno hneď pri narodení, takže podľa súpisov možno jedinca sledovať celý čas jeho „života“ na panstve. Údaje o počtoch zvierat i o počtoch používaných mien môžu byť vďaka všetkým uvádzaným faktom pomerne presné. Stačí sa tu obmedziť na skutočnosť, že v uvedenom čase podľa týchto inventárov (z rozpätia pätnástich rokov) a 4290 inventárnych zápisov bolo v majetku panstva 1315 kusov teličiek, jalovic a kráv, ktoré mali dovedna 449 mien.

V tomto príspevku sa chceme venovať motivácii jazykovej výstavby mien telíc,

¹⁾ V protokole Liptovskej župy z r. 1588 sa spomínajú kravy s menami *Černuľa* (*czernula*), *Belaňa* (*zelanya* ?), *Lysaňa* (*lysanya*), *Cibuľa* (*czybula*), *Radoša* (*radoša*), *Malina* (*malyna*), *Kraluša* (*kraluša*), *Brnoša* (*brnoša*). – Slovenský letopis, 6, 1882, s. 345. – Mená zo 17. – 19. stor. pozri P. Horváth, Slovenské názvy kráv v archívnych prameňoch z 18. a z prvej polovice 19. storočia., Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 18, 1977, s. 491 – 501; M. Majtán, Zo staršej slovenskej zoonymie (Mená kráv zo začiatku 18. storočia), Slovenská reč 59, 1994, s. 143 – 149; tenže, Mená kráv v staršej slovenčine. – In: Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich. In: S. Warchoł (ed.), Rozprawy Slawistyczne UMCS, Lublin 1996, s. 65 – 73.

²⁾ Originály sú uložené v Štátnom oblastnom archíve v Bytči, fond Panstvo Bytča, sign. K. 298, za sprístupnenie vďaka riaditeľke archívu Dr. J. Kurucárovej. Inventárne zápisy sú z rokov 1800, 1802, 1804, 1805, 1807, 1811, 1812 a 1814 z majerov v Brvništi, v Bytči (iba z r. 1804 – 1814), v Jablonovom, v Jasenici, v Kotešovej, v Pekline (dnes časť obce Dolný Hričov – 1800 – 1811), v Petroviciach (1800 – 1812), v (Hričovskom) Podhradí, v Predmieri, v Semeteši (dnes časť obce Petrovice – 1805 – 1814), a v Turkove (dnes súčasť obce Dlhé Pole).

jalovic a kráv na majeroch Bytčianskeho panstva, ako to vyplýva zo spomenutých súpisov³⁾.

Mená podľa sfarbenia

Od najstarších čias dostávali kravy mená podľa sfarbenia, a to priamo utvorené z názvu konkrétnej farby alebo utvorené podľa sfarbenia alebo pomenovaní iných živočíchov, rastlín či predmetov s charakteristickým sfarbením. Také sú mená *Barva*, *Barvena*, *Belaňa*, *Belena*, *Beluša*, *Beluška*, *Bielena*, *Bobena*, *Bobenka* (< *bôb*, teda strakatá), *Boršula* (maď. *bors* [čítaj: borš] = hrach, strakatá), *Brezaja* (ako kôra brezy, strakatá), *Brezava*, *Brezula*, *Brezuša*, *Brnava* (tmavohnedá), *Brnkuša*, *Brnoša*, *Brnula*, *Brnuša*, *Brntula*, *Cicula* (< *Cisula* červená ako bobuľka tisa), *Čičula*, *Cigaňa* (tmavá), *Cigánča*, *Cigánka*, *Cisaňa* (červená ako bobuľka tisa), *Cisava*, *Cisula*, *Čišula*, *Cmerula* (belavá ako cmar), *Čadoľa* (tmavá), *Čadula*, *Černá*, *Černucha*, *Černula*, *Černuša*, *Červená*, *Červenula*, *Ďatlena*, *Dula*, *Farbena*, *Fiala*, *Flakoša* (flakatá, škvrnitá), *Harvaňa* (čierna ako havran), *Hnedula*, *Holubena* (sivá ako holub), *Holubica*, *Ilava* (ako íl, hlina), *Jabloňa* (ako jabloň v kvete), *Jahoda* (ako jahoda, červená), *Jahodula*, *Javora*, *Jeleňa* (ako jeleň, sivohnedá), *Jelenka*, *Kalina* (ako plod kaliny, červená), *Kalinka*, *Kavka* (čierna ako kavka), *Kavčena*, *Kavčula*, *Kavula*, *Kobzula*, *Kozula* (sfarbená ako koza), *Krahula* (ako krahulec, tmavohnedá), *Krasena* (krásna), *Krasula*, *Kropava*, *Kropena* (*kropenatá* = pestrá, strakatá), *Kvetula*, (pestro sfarbená), *Kukučka*, *Kunoša* (ako kuna, hnedá), *Kvetuša*, *Lajka*, *Lasička*, *Malena* (ako malina, červená), *Malina*, *Mališa*, *Maloša*, *Maluša*, *Murena* (tmavá), *Murina*, *Mureša*, *Muriša*, *Očadlá* (tmavá), *Ovčula*, *Pálená*, *Peršena* (= pehavá, strakatá), *Piroša* (= červená, maď. *piros* [čítaj piroš] červený), *Pisaňa* (*písaný* = pestrý, strakatý), *Pisula*, *Pivoňa* (červená), *Pivonka*, *Plavena* (plavá), *Plavuša*, *Plesnivá*, *Pytlaňa*, *Pytlena* (ako nebielené „pytlové“, t. j. vrecové plátno), *Rosa*, *Rosena*, *Rosina*, *Roska*, *Rosula*, *Rubina* (rubínová = červená), *Ružena* (ako ruža, ružová, červená), *Rybaňa* (ako rybacie šupiny, sivá), *Rybena*, *Rybenula*, *Ryšavá*, *Sirkavá* (ako síra, dožltá sfarbená), *Sivaňa* (sivá), *Sivena*, *Sivula*, *Smatana* (smotanovo sfarbená), *Sňahnica* (belavá), *Sňahula*, *Sňahulka*, *Sokola* (ako sokol, strakatá), *Sovena*, *Srňa* (sivohnedá), *Srnenka*, *Srnka*, *Srnula*, *Straka* (strakatá), *Stračena*, *Strakoša*, *Strakula*, *Sýkora* (s čiernou hlavou), *Sýkorka*, *Šedula* (sivá), *Tarčena* (*tarkavý* = strakatý), *Tigerka* (ako tiger, sfarbená do hnedá), *Tisula* (ako bobuľka tisa, červená), *Tisulka*, *Tmavá*, *Tumava* (tmavá), *Vakeša* (s tmavými kruhmi okolo očí), *Vinoša*, *Viviera*, *Vivierka* (ako veverica, červenohnedá), *Vlčula*

³⁾ Tvoreniu mien sa venuje štúdia Pomenúvanie kráv na Slovensku začiatkom 19. storočia. (Tvorenie mien v súpisoch Bytčianskeho panstva) uverejnená roku 2004 v časopise Slovenská reč 69, 2004, č. 3, s. 151 – 158.

(ako vlk, sivá), *Zorena* (ako zore, dočervena).

Podstatne menej mien vzniklo podľa sfarbenia jednotlivých častí tela: *Bielochvostka*, *Bosá* (s bielymi koncami nôh), *Bosava*, *Bosuľa*, *Černohlavá*, *Černožavítá*, *Čižmuľa* (s tmavými koncami nôh).

Podľa výrazných častí tela vznikli mená *Bočava*, *Bočena*, *Bruchaňa*, *Hlaváčka*, *Hlavátka*, *Krčena*, *Krčuľa*, *Očuľa*, *Okaja* (s tmavými kruhmi okolo očí), *Okajča*, *Okajka*, *Pleščaňa* (*pleščiť* vypliešťať oči), *Ušaňa*; podľa tvaru tela alebo častí tela vznikli mená *Dlhá*, *Krivohlavá*.

Podľa poznaných alebo želaných vlastností mláďaťa sú utvorené mená *Behuľa*, *Brodna*, *Bucuľa* (bucľatá), *Bystroša*, *Bystruša*, *Cifrena*, *Cifruľa*, *Čubaňa*, *Čulárka* (s krátkymi ušami), *Čulka*, *Čuňava*, *Dáma*, *Dlavena*, *Domaja*, *Domaňa*, *Drgoňa* (čo „drgá“ pri cicaní alebo kole), *Dvorena*, *Harcuľa* (bojovná), *Hlasena*, *Holena* (holá), *Hvezduľa* (s bielou lysinou na čele), *Hvizduľa*, *Chorava*, *Chovaňa* (na chov), *Chudá*, *Chudina*, *Chuchma* (fučiaca nosom), *Chytrena*, *Chytroša*, *Chytruľa*, *Iskrena* (s bystrými očami), *Ištena* (božská, maď. *Isten* [čítaj: išten] = Boh), *Jačlena* (jačlivá < jačať), *Jalovka* (jalová), *Jebuľa*, *Kašlena* (< *kašľať*), *Klapaňa*, *Kobeta* (poľ. kobieta = žena), *Kochaňa*, *Kudlaňa* (huňatá, strapatá), *Kudlena*, *Lanka* (< *laň*), *Lenuľa*, *Lesaña* (= *Lysaña*), *Lysaña* (s lysinou na čele), *Matka*, *Miloša* (milá), *Mizera* (mizerná, biedna), *Mrazuľa*, *Mrzuľa*, *Omelina* (malá, drobná), *Pasuľa*, *Peknuľa*, *Plachá*, *Plachuľa*, *Plašena* (plaší sa), *Platoša*, *Pozora*, *Pozorka*, *Prepásaná*, *Psota*, *Psotka*, *Rajnoha* (< *hrajnoha* = vrtká), *Rohuľa*, *Rohuľka*, *Rožkuľa*, *Rychlena*, *Sedlaňa*, *Sedloša* (so „sedlom“ na chrbte), *Skočena* (< *skočiť*, *skákať*), *Strapatá*, *Stratená*, *Šifruľa* (*Cifruľa*?), *Škoduľa*, *Šmudlena* (< *šmudlavý* = špinavý), *Šporena*, *Štedraňa*, *Štibrena*, *Šubrena* (akoby zmáčaná, špinavá), *Šubrina*, *Šumaja* (šumná ?), *Šutaňa* (bez rohov), *Švandrena* (*švandra* = neporiadna, otrhaná žena), *Tancuľa* (vrtká), *Telica*, *Vencuľa*, *Veselá*, *Vidlaňa*, *Vidlaša*, *Všivavá* (biedna), *Vybora* (< *vybrať*), *Výsklena* (< *výskať*), *Vyžírka* (maškrtná, pažravá), *Zahraja*, *Zimraja* (zimomrivá), *Zľakaná*, *Zobuľa* (žerie z ruky), *Žračkuľa* (žrať), *Žuchlena* (žuchlať = žuvať, prežúvať).

Podľa času (dňa, časti dňa) narodenia vznikli mená *Denuľa*, *Jesenka*, *Nedeľa*, *Nocuľa*, *Pacena* (< pátek, piatok), *Pacuľa*, *Patena*, *Patoša*, *Piatoša*, *Patuša*, *Ponduľa* (< pondelok), *Ranoša*, *Ranuša*, *Sobota*, *Sobuľa*, *Streda*, *Streduľa*, *Svitaňa* (< *svit* = svitanie), *Vtoruľa* (< utorok), *Zimuľa*. Azda podľa poradia telenia vznikli mená *Dvojka*, *Jednuľa*.

Pri pomenúvaní podľa apelatívnych pomenovaní alebo podľa osobných mien, priezvisk, možno ako motiváciu predpokladať prítomnosť takéhoto človeka pri telení (pri narodení), nemožno však vylúčiť aj inú motiváciu, napr. meno správcu majera (ktorý nemusel byť pri telení), napr. *Kákoška*, *Okulárka*, *Samajka*, alebo podľa vlastnosti konkrétnych osôb z toho prostredia. Tak podľa názvov zamestnania alebo podľa spoločenského postavenia (vo viacerých prípadoch mohlo ísť aj o osobné mená) vznikli mená *Bandurka*, *Bíreška*, *Biroška*, *Čižmara*, *Čižmárka*, *Gazdina*, *Gazduľa*,

Halinárka, Hoferkuľa, Hrabienka, Jágerka, Kostelníčka, Krčmárka, Kuchárka, Majerča, Majerka, Meštianka, Mešťka, Minárka, Puškárka, Sekretárka, Sládkuľa, Stolárka, Vajduľa, Vajvodka, Zemanka.

Podľa prímien a priezvisk vznikli mená: *Bajačka, Barčáčka, Bartoška, Blaškuľa, Bobčáčka, Bojtkuľa, Bušaňa, Cudráčka, Cupcuľa, Čáková, Danielka, Dávidka, Gažuľa, Gaškuľa, Halagáčkuľa, Horáčka, Hrachovská, Hubonka, Hvizdulárka, Chudejka, Jakubka, Jaroška, Ježíčka, Juzuľa, Kákoška, Kocúrka, Krajíčkuľa, Kráľka, Levkuľa, Majtánka, Markuľa, Marunovka, Mazúrka, Medvedka, Medveduľa, Munduľa, Munková, Munkuľa, Okulárka, Papiernička, Paroška, Pecuľa, Pecuša, Petruľa, Plavenárka, Plochánka, Račkuľa, Sadlečka, Samajka, Sekáčka, Seligánka, Sivičkuľa, Stopkuľa, Škerčikuľa, Šramová, Varmuska, Zavidka, Židuľa* (možná je aj iná motivácia).

Podľa pôvodu matky dostávali teliatka mená predovšetkým v tých prípadoch, keď sa matka dostala do majerského hospodárstva z iného majera (presuny neboli zriedkavé), napr. *Ičínka* (Jičín), *Petrovská* (Petrovice), *Predmierka* (Predmier), *Rudinka* (Rudina), *Setechovka* (Setechov), *Végľešanka, Vígľešianka* (Vígľáš), *Vysocká* (Vysoká), *Závadka* (Závada), alebo z iného kraja. V inventároch sa vo viacerých prípadoch osobitne označujú kravy z Moravy, zo Sliezska a z iných krajín (nemožno však vylúčiť ani pomenovanie podľa plemena): *Moravča, Moravka, Slezáčka, Slezanka, Sliezska, Štajerka, Švajčarka, Tirolka.*

Iba zriedka sa kravy na začiatku 19. stor. pomenúvali ženským krstným menom v domáckej podobe. Do tejto skupiny by sa dali zaradiť mená *Babuša* (Barbora), *Babuška, Kačena* (Katarína), *Kačka, Liboša, Libuša, Polčena* (Apolónia), *Poluša, Poluška, Rózka* (Rozália), *Tereza*, jednoznačne však iba meno *Tereza*, ostatné mohli vzniknúť aj inou motiváciou (napr. podľa sfarbenia, vlastnosti a pod.).

Viaceré mená majú dnes bez podrobného skúmania nejasnú motiváciu: *Bačkora, Balka, Baloša, Baluša, Baluška, Bolena, Bubača, Cinaja, Cingota, Čapena, Hurka, Huruľa, Karduša, Kostanka, Križena, Križka, Križuľa, Krpcuľa, Kubaňa, Kupaňa, Kurcuľa, Lampuša, Lamuška, Lapaňa, Medzuľa, Meloša, Nevdaná, Potoška, Potržka, Rabena, Rapkuľa, Rasuľa, Razuľa, Reřaza, Rojena, Saduľa, Sinducha, Stavuľa, Stavura, Strihaňa, Strižka, Strojena, Suraňa, Suranka, Sypuľka, Šatrena, Šimara, Šimraňa, Šipora, Špotuľa, Štranga, Švancuľa, Žačlena.*

Celkove možno až žasnúť nad veľkým množstvom mien, nad bohatstvom slovnej zásoby a nad tvorivosťou pri pomenovaní kráv ako domácich zvierat na panských majeroch začiatku 19. storočia. Motiváciu možno pritom často iba predpokladať ako jednu z možných a aj množstvo dnes nejasných mien ukazuje na veľký pohyb v nárečovej slovnej zásobe posledných dvoch storočí.

Najfrekvencovanejšie boli pritom mená *Ružena* (27), *Brezuľa, Hvezduľa* (21), *Brnoša* (20), *Belena, Černuľa, Nocuľa* (18), *Kvetuľa* (17), *Bobena, Bosuľa, Chovaňa, Jahoda, Kalina* (16), *Lysaňa, Rybena, Tisuľa* (15), *Cigánka, Hlasena, Kropena,*

Kurcuľa (14), *Srnuľa* (13), *Barvena*, *Kavuľa*, *Nedeľa*, *Pozora*, *Sobota* (12), *Fiala*, *Sňahuľa*, *Sýkora* (11), *Iskrena*, *Peršena* (10), *Kavčena*, *Plavuša*, *Sokola*, *Stračena*, *Streduľa*, *Veselá* a *Vyviera* (9).

Mená zo začiatku 19. storočia sa z hľadiska tvorenia líšia od starších mien známych z 18. storočia najmä vysokou frekvenciou mien s príponou *-ka*. Viaceré mená s príponou *-ka* sú neutralizované deminutívne podoby ináč utvorených mien (*Babuša* – *Babuška*, *Tisuľa* – *Tisulka*), niektoré by bolo možné interpretovať aj ináč (*Sýkork-a* – *Sýkorka-0*, *Cigaň-a* – *Cig-aňa* a pod.). Aj mená utvorené ako pomenovania mlád'at (s príponami stredného rodu *-ča*, *-a*) sa mohli z hľadiska rodu neutralizovať. Najpočetnejšie sú mená s príponami *-uľa* a *-ka* (po 109) – po 24,28 %. Na druhé miesto sme zaradili mená s príponami *-ena* (56) – 12,47 % a *-a* (55) – 12,24 %. Nasledujú mená s príponou *-aňa* (30) – 6,68 % a *-á* (22) – 4,90 %, potom *-uša* a *-oša* (po 18) – po 4,01 % a mená s príponou *-ava* (10) – 2,23 %. Malú distribúciu majú mená s príponami *-aja* (7), *-ča* (5), *-ská* (4), *-ina* a *-ová* (po 3), *-ucha* a *-iša* (po 2) a *-ica*, *-eša*, *-oľa*, *-ura* a *-a* (po 1).

Z hľadiska motivácie patria mená kráv zo začiatku 19. stor. skôr do staršieho obdobia, keď vysoko prevládala motivácia mena sfarbením zvierat'a. V novšom období sa dostala do popredia motivácia pôvodom podľa názvu miesta pôvodu predkov zvierat'a, menom predchádzajúceho alebo súčasného majiteľa či opatrovateľa alebo prosto ženským, spravidla menej používaným krstným menom⁴⁾.

Je však zrejme, že aj taká na pohľad menej významná skupina vlastných mien, akou sú zoonymá, v našom prípade mená kráv, má význam nielen pre samotnú onomastiku, ale aj pre poznávanie dejín jazyka a jeho nárečí (najmä v oblasti lexiky a tvorenia slov), pre poznávanie niekdajšieho spôsobu života a myslenia⁵⁾.

⁴⁾ Porov. K. Palkovič, Zoonymá v slovenských nárečiach. In: V. Blanár – M. Majtán (eds.), I. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 5. – 6. decembra 1967), Bratislava, 1968, s. 81 – 87; tenže, Slovenské nárečové mená domácich zvierat. In: Agrikultúra. Zborník Poľnohospodárskeho múzea v Nitre, zv. 8, Nitra 1969, s. 169 – 178; K. Balleková, Pomenúvanie domácich zvierat v Zliechove a na okolí. In: M. Majtán – F. Ruščák (eds.), 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“, Prešov 1996, s. 293 – 296; P. Odaloš, Zoonymá na strednom Slovensku (Mená kráv, býkov/volov, koní a kobýl). In: M. Majtán – F. Ruščák (eds.), 12. slovenská onomastická konferencia a 6. seminár „Onomastika a škola“, Prešov 1996, s. 297 – 303.

⁵⁾ Porov. M. Majtán, Zo staršej slovenskej zoonymie (Mená kráv zo začiatku 18. storočia), Slovenská reč, 59, 1994, s. 149.

Summary**The process of cow name-giving in Slovakia in the early 18th century (naming motivation based on the Bytča dominion registry)**

As regards motivation, the early 19th-century cow-names belong to the earlier era when the predominant motivation of animal-names was their colour. Only later on did the motivation based on the animal's predecessors' place of origin, on the name of its preceding or current owner or keeper, or simply on a female – usually not frequently used – first name, gain ground.

It is apparent that even such seemingly less significant category of proper names as the cow-names can be important in terms of the research of the history of the language and its dialects (especially lexis and word formation) and thus also in terms of learning about the earlier ways of life and thought.